

Sempozyum Değerlendirilmesi / Symposium Review

Geliş Tarihi / Received: 19.06.2019 • Kabul Tarihi / Accepted: 19.06. 2019

“İSLÂM DÜŞÜNÇESİNDE ELEŞTİRİ KÜLTÜRÜ ve TAHAMMÜL AHLÂKI SEMPOZYUMU”

(Muş 26-28 Mayıs 2019)

Doç. Dr. Mehmet YOLCU – Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BARCA

myolcu@beu.edu.tr – ibarca@beu.edu.tr

Orcid: 0000-0002-4501-4399

Orcid: 0000-0003-0835-9061

Giriş

Müslümanlar, tarih boyunca, hem kendi aralarında hem de farklı inanç ve düşünce havzalarından beslenen insanlarla dinamik bir ilişki içinde olmuşlardır. Bu dinamik ilişki biçimi, İslam düşüncesinin birbirinden farklı tutumları ve kabulleri barındıran, kendisini farklı yerlerde konumlandıran çeşitli fikrî ve amelî okuma biçimlerini müsamaha ile karşılamış ve böylece zengin bir tecrübeye sahip olması sonucunu doğurmuştur. Şuna özellikle dikkat etmek gerekir ki, İslam düşüncesinde farklı eğilimlerin yaşaması ve kendilerini alabildiğine özgür bir atmosferde savunması için gereken barış ve saygı ortamını hazırlayan onu günümüze taşınmasına imkân veren en temel yapı taşlarından biri, güçlü eleştiri geleneğidir; diğeri ise engin tahammül ahlakıdır.

Beşer doğası gereği, masum değildir. Ne kadar derin düşünse de, ne ölçüde güçlü muhakemelerle görüş ve anlayışını esas delillere dayandırsa da bu durum değişmez. Bu demektir ki kimi insanlar düşüncede veya pratik hayatlarında birtakım hatalar yapacaklardır. Hatanın çok büyük bir âlim ve düşünce adamından da sadır olması muhtemeldir. Bu bağlamda İmam Malik Resûl'ün (sas) kabrini göstererek: “Burada yatan zatın dışında görüşü terk edilemeyecek hiçbir insan yoktur” tespitinde bulunmuştur. Bir de insanların farklı eğilim, mizaç ve ahlaka sahip oldukları göz önünde bulundurulursa onların her konuda ittifak etmelerinin mümkün olmadığı rahatlıkla anlaşılabilir. Buna göre insanların farklı düşünce ve anlayışlara sahip olması kaçınılmazdır ve bu o kadar büyütülecek bir mesele değildir. Aynı mezhebe bağlı âlimler arasında bile mezhebin görüşlerinin yarısını oluşturacak kadar ihtilaf olabilir, olmuştur ve olmaya da devam edecektir. Demek ki, tenkit gereklidir. Kişileri ve kurumları kutsamak doğru değildir. Bu mutlak manada bir felaket ve tefrika sebebi de değildir. Bu konuda Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve Züfer gibi âlimlerin aralarındaki binlerce farklı görüşe rağmen her hafta beraber ders ve mütalaa yapmaları bu konuda harika bir misaldir.

Farklı görüş ve düşüncelerin mevcut olması ne insana, ne aileye, ne cemiyete zarar verir. Aksine onları kendi görüş ve düşüncelerini test etmelerini ve onlardaki kimi kusur ve gedikleri görmelerini sağlar. Düşünebilen insanlar için düşünce farklılığı sorun olmaz. Tarih şahittir ki, Sokrat, Eflatun ve Aristo birbirini yetiştiren filozoflar ve her biri diğerinden çok istifade etmesine rağmen, birbirlerinin ders halkalarını ve talebelerini dağıtmayı hiç düşünmemişlerdir. Aynı şey Farabi, İbn-i Sînâ ve İbn Rüşd için de geçerlidir. Her biri kendi mantık örgüsü ve düşünce koordinatları içinde kalarak diğerinden istifade etmiştir.

İnsanlar; ister istemez farklı olacaklardır ama her insan için müstakil bir ortam, müstakil bir dünya, bağımsız bir devlet kurmak mümkün değildir. Yani insan insana muhtaçtır. Farklılığını de yok sayamaz ve yok edemez. Bu durumda tek çare insanların birbirlerine katlanmaları ve beraber yaşamaları kalmaktadır. Bu kültür tarihimizdeki adı “tahammül”dür. Yapıcı eleştiri ve itidal sınırlarında seyreden bir “tahammül”, sadece düşüncenin değil, bu düşünceye somut bir varlık kazandıran toplumsal yapının da dirlik ve düzenine çok büyük katkılar sağlayacaktır.

“İslam düşüncesi, eleştiri ve tahammülün farklı düşünsel ve toplumsal misallerle nasıl deneyim haline geldiğini gösteren eşsiz bir havza mesabesindedir. Bu deneyim, günümüzde farklı

İlkim ve bölgelere yayılmış olan ve her türlü inanç, kültür ve medeniyet mensubuyla iç içe yaşayan Müslümanlar için müstesna bir kazanımdır.”

Günümüz Müslümanlarının yaşadıkları pratik farklılıkların da tesiriyle çeşitli fikir ayrılıklarına düştükleri malumdur. İlim adamlarımızın gündemini meşgul meselelerin bir kısmı asırlar öncesinden diğer bir kısmı ise modern çağın önümüze yığılmış olduğu pek çok yeni tartışma konularından oluştuğu bir gerçektir. Bugün Hz. Peygamber’in rahmete işaret saydığı düşünce farklılıklarını besleyen, yapıcı eleştirinin ulema açısından bir âb-ı hayat mesabesinde olduğu hakikatine yabancı kalan ve cemiyetin huzurunun güvencesi sayılan müsamaha ve tahammül zeminini ortadan kaldıran yıkıcı tartışmalara tanık olunmaktadır. Eleştiri kültüründen ve tahammül ahlakından yoksun bu tartışmalar, meseleleri, öncelik ve önem sırasının göz ardı edildiği bir perspektife mahkûm etmektedir.

Muş Alparslan Üniversitesi; belki geç atılmış bir adım bile sayılabilecek çok değerli bir girişimde bulunarak bu konuları ehline mütalaa, mülâhaza ve değerlendirmek için bir ilim-bilim şöleni hazırlamıştır. Sempozyumu düzenleyenler; bu girişimlerinin gaye, hedef ve amaç ve umutlarını şöylece özetlemiştir:

“Yaşadığımız fikrî problemlere İslam düşüncesinin muhteva ve mefhumda olduğu kadar şekil ve üslupta da yol gösterici olabileceği düşüncesi, konuyu bir sempozyum çerçevesinde ele almamızın aslî gerekçesidir. Umulur ki bu bilim şöleninin etkileri bütün bir ilim dünyasını sarar ve bir yangın yerinin ortasında huzur adası vasfıyla öne çıkan ülkemiz, fikre ve fikir adamına saygının zirve yaptığı müstesna bir barış yurdu olarak yeniden şanlı tarihine yakışır öyküler yazar.”

1. Sempozyum Konuları

Sempozyum Heyeti, bu bilim şöleninin konularını şu şekilde sıralamıştır:

Eleştirel Düşünce:

Eleştirel bakış ve sosyo-politik gerçeklik ilişkisi

Eleştirel bakışta etkili olan dinamikler

Eleştirelilik ve maslahat diyalektiği

Eleştiri metodolojisi

Eleştiri-bilim ilişkisi

Eleştirinin kavramsal analizi ve önemi

İfrattan tefrite uçlarda gezinmek

İslam düşüncesinde eleştiri geleneği

İslam düşüncesinde eleştiri örnekleri

İslam’da bilgi-iktidar ilişkisi

Modern eleştiri kuramları

Müslüman aydın ve entelektüel

Orta yolcu anlayış-eleştirel düşünce ilişkisi

Eleştiri Ahlakı:

Düşünce farklılıklarına tahammül meselesi

Düşünceye tahammül ve şiddet

Fundamentalizm ve radikalizm.

İslam dünyasında fikrî çatışma ve tahammül problemi

- İslam düşüncesinde bireycilik, özgürlük ve çok kültürlülük
- İslam düşüncesinde ötekine tahammülün sınırları
- İslam düşüncesinde tahammülün kavramsal karşılıkları
- İslam toplumlarında yeni olana tahammülün siyasi ve sosyo-kültürel arka planı
- Sabır-tahammül ilişkisi
- Tahammül ahlakı ve gerekleri
- Tahammül mü hoşgörü mü? (Sosyoloji kuramları açısından)
- Tahammül ve toplumsal ilişkiler dengesi
- Tahammülün Kur'an ve sünnetteki anlamı, çerçevesi, gayesi

2. Oturumlar

Sempozyum Heyeti kendi planını böyle yapmış olsa da neticede gelen tebliğlere göre bir uygulama yapmak zorunda kalmıştır. Gelen tebliğleri kendi içinde tasnif ederek şöyle bir oturum şeması ortaya koymuş ve sunumların buna göre yapılmasının zeminini oluşturmuş:

- Çağdaş Arap Edebiyatında Eleştiri
- Çağdaş İslam Düşüncesinde Eleştiri
- Çok Kültürlülük ve Tahammül
- Din Eğitiminde Eleştiri Kültürü
- Edebiyat ve Eleştiri
- Edebiyat ve Eleştiri
- Eleştiri Ahlakı ve Tahammül (Kavramsal Çerçeve)
- Eleştiri Kültürü ve Fıkıh
- Eleştiri ve Felsefi Düşünce
- Farklılığın Öğreticiliği-İslam Düşüncesinde Farklı Olanla Yüzleşme (İmkân ve Sınırlılıklar)
- Fıkıh Eleştiri Kültürünün İslam Hukukunun Gelişimine Katkısı
- Fıkıh Mezheplerin Birbirlerine Yönelttiği Eleştiriler
- Fıkıh ve Eleştiri
- Hadis Tarihinde Eleştiri Kültürü
- Hadiste Eleştiri ve Tahammülün Tarihi Seyri
- Hz. Osman Dönemi Siyaset ve Eleştiri
- İbn Haldun ve Eleştiri
- İlim - Siyaset ve Eleştiri
- İslam Hukukçularında Eleştiri Dili
- İslam Hukukunda Eleştiri Metodolojisi
- İslam Kelâmı Açısından Eleştiride İtidal
- İslam Kültür Tarihinde Eleştiri
- İslâm ve Batı Düşüncesinde Tahammül Örnekleri
- İslam'ın Temel Kaynakları Açısından Eleştiri Geleneği
- Karşılaştırmalı Eleştiri Literatürü
- Kelâm İlminde Tekfir Problemine Yaklaşım
- Kelâm Tarihinde Eleştirel Düşünce ve Sınırları
- Klasik Arap Edebiyatında Eleştiri
- Klasik Dönem İslam Hukukunda Eleştiri
- Klasik Tasavvuf Literatüründe Eleştiri
- Klasik ve Modern Dönem Problemlerin Çözümünde Eleştiri ve Tahammül Sınırları
- Kur'ân'da Eleştiri İlkeleri ve Tahammül Sınırları
- Kur'ân'da Eleştiri ve Tahammül Örnekleri

Kur'ân'ın Eleştirel Dili
Popüler Dindarlık, Halk Dindarlığı ve Eleştiri
Sahabe ve Eleştiri
Şiddet ve Eleştiri
Tasavvuf Geleneğinde Eleştiri
Te'vîl ve Tekfir Arasında Tenkid Kültürü
Tefsir Geleneğinde Eleştiri Kültürü
Tehâfüt ve Reddiye Literatürü

Buna göre Sempozyum toplam 41 oturum şeklinde planlanmış, her oturumda bir başkan ile üç tebliğci bir araya getirilmiş, her tebliğ için 15 dakika süre tanınmış ve 15 dakika da soru-cevaba ayrılmıştır. Bu şekilde $41 \times 3 = 123$ tebliğ sunulması ve dinlenmesi düşünülmüştür. Birkaç tebliğ sahibinin müteferrik sebeplerle katılamamış olabileceği düşünüldüğünde bile yüz küsur tebliğin sunum imkânı bulunduğu ve dinleyicileri ile bulunduğu tahmin edilebilir ki bu da hiç küçümsenebilecek bir rakam değildir. Rabbimizin dinleyenleri, mülâhazada bulunanları, soruları ve cevaplarıyla katkı sağlayanları ümmete, millete ve insanlığa faydalı kılması en büyük temennimizdir. Elbet bu metinler basılıp yayımlandığında daha fazla kişi ve kitleye ulaşacak ve daha etkili fayda verecektir.

Oturum başlıkları ve tebliğler ana hatlarıyla gözden geçirildiğinde Sempozyumun "Tahammül Ahlâkı"ndan çok "Eleştiri Kültürü"ne yoğunlaştığı hemen fark edilmektedir. Terazinin eleştiri ve kültür kefesi ağzına kadar dolmuşken tahammül ve ahlak kefesi bir hayli boş kalmıştır. Bu da Sempozyumun planlanan hedefe tam olarak ulaşamadığı ve ucuz olan tarafa meylettığı manasını mündemiçtir. Zira asıl olan tenkit kültürü değil, tahammül ahlakıydı. Birincisi zaten basın ve medyada her gün yüzlerce müşahade edilen bir hadisedir. Özlenen ve beklenen bunların nasıl karşılanacağı ve ne şekilde müspet bir eyleme dönüştürüleceği meselesiydi. Bu konu büyük ölçüde bakir kaldı. Tahammül ahlâkı konusunun ucundan kenarından dolaşan tebliğler olsa da dişe dokunur, ele avuca gelir bir ağırlık oluşturamadı.

Doğudan ve Batıdan gelen ilim adamları ve tebliğleri yaklaşık yüzde 10 civarında olmuştur. İmkân varsa bunların sayısını arttırmaya gayret etmenin faydalı olacağı düşünülmektedir. Şartlar ne olursa olsun Sempozyumun öne çıkardığı değerleri işleyen tebliğlerin kabul edilmesi, dışarıdan gazel okuma türünden olanlarının ise kabul edilmemesi ilkesine uyulmasının değerli katkıların önünü açacağı tahmin edilmektedir.

Bu Sempozyumun meseleyi kemal derecesinde ortaya koyamamış olması ve birçok eksiğin hala mevcudiyeti bu tür konuları içeren ve daha profesyonel kapsamlı tebliğlerin sunulacağı ikinci bir sempozyumun gerçekleştirilmesi gibi bir mülâhazayı akla getirmektedir.

3. Tebliğler

Sunumu yapılan veya programa alınan tebliğler Sempozyumun serlevhası açısından değerlendirdiğinde buna ne ölçüde uyum ve yakınlık gösterdikleri şöylece tasnif edilebilir:

3.1. Kapsam açısından Sempozyum düşüncesi ve öncüllerine uygun tebliğlerden misaller:

Kur'ân'da Yapıcı Eleştiri

İlk Dönem İslam Tarihinde Eleştirel Düşünce ve Tahammül Kültürü

Eleştiride Aşırılığın ve Tahammülsüzlüğün Ana Nedenleri: Tarihten Örnekler

Tahammül Ahlâkının İslam Metinleri ve Çağdaş Ahlâk Felsefesi Bağlamında Teorik - Felsefi Temelleri

Kur'ân'a Göre Ötekine Tahammülün Sınırları

Kur'ân'da Eleştirel Düşünce Eğitimi - Kavramsal Analiz

Doğruya Yaklaşım Peşinde” ve “Hatalardan Öğrenme”: Bilimsel Tartışmanın Etik/Epistemik İlkeleri

3. 2. Kapsam açısından Sempozyum düşüncesi ve öncüllerine kısmen uygun tebliğlerden misaller:

Hız. Peygamber'in Risalet Görevini İfa Ederken Kullandığı Tenkid Metodu ve Bunun Kur'ânî Temelleri

Sahabede Eleştiri Kültürü

Müslüman Ailede Tahammül Eğitimi

İslami Düşüncede Eleştiri Geleneği

Fıkha Göre İslâm Dünyasındaki Fikir Çatışmasının Kaynağı ve Tahammülün Yöntemi

Fıkhu'l-Hilâf ve İslam Hukukçularının Kullandığı Nezaket Dili.

Dinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkının Anthro-po-Filozofik Temellerine Dair Kur'ânî Mülâhazalar: Homo Muslimus Modeli.

3.3. Kapsam açısından Sempozyum düşüncesi ve öncüllerine eklenmiş gibi duran tebliğlerden misaller:

Hadis İlminde Cerh ve Ta'dil'in Eleştiri Kültürüne Katkıları

İslam Toplumunda Çatışma, Tefrika ve Buhran Dönemlerinin Panzehiri: Tasavvuf

Te'vil ve Tekfir Arasında Sıkışmış Düşünce Özgürlüğü Serüvenimiz

İslam Hukuk Düşüncesinde Tahammül ve Hoşgörü Bağlamında Zimmîlerin Dinî Yaşam Hakları

Günümüz Fıkıh Problemlerinin Çözümünde İctihâd Şartlarının Yeniden Değerlendirilmesi

Fıkıhın Teşekkül Sürecinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı İlkeleri Örneği: Ebû Yusuf'un "İhtilâfû Ebî Hânîfe ve İbn Ebî Leylâ" Adlı Eseri

Eleştirinin Ötekini Dünyasındaki Örnekleri: Şiilikte Klasik Bir Ayrışma Olan Ahbârî-Usûlî Tartışmasındaki Eleştirel Dilin Doğası Üzerine

3.4. Kapsam açısından Sempozyum düşüncesi ve öncüllerine göre dar bir alana sıkıştırılmış tebliğlerden misaller:

Müslüman Bir Sanatçı Olarak Rasim Özdenören'in Eleştiri Anlayışı

Tasavvufî Özeleştiri Örneği Olarak "Serrâc"

Sultan II. Abdülhamid Yönetimine Karşı Muhalefette Dînî Söylem: Osmanlı Gazetesi Örneği

Şâtırb'nin Usûl Bağlamında Bid'atleri Eleştiri Yöntemi

Şîa'nın Muteber Saymadığı Ehl-i Sünnet Hadis Kaynaklarını Polemik ve Tenkit Maksatlı Olarak Kullanması

Ortadoğu'da Toplumsal Barışın Sağlanmasında Yüksek Din Öğretimi Kurumlarının Rolü (Ürdün Örneği)

Şiddet ve Sabır Arasında Sıkışıp Kalan Hadisçiler

4. Organizasyon

Organize ve karşılama, ağırlama, gereken evrak ve araç-gerek temini konusunda fazla sıkıntı yaşanmadığı düşünülmektedir. Bununla beraber yüzlerce insanı (ilim-bilim adamı) uygun şekilde

karşılama, memnun olacakları yerlerde barındırmak, gereken diğer ikramları kusursuz yapmak daha profesyonel bir ekibi gerektirmiş olabilir. Bu açıdan kimi aksaklıklar olduğu ve bunların bir kısmının uygun zeminlerde ifade edildiği bilinmektedir. Ortak tebliğlerin kimi zaman tek kişi adına belirtilmiş olduğu, kimi katılımcılara Katılım Belgesi'nin düzenlenmediği, gecenin geç saatlerinde uzaklardan kendi araçlarıyla Konukevine gelip ve sabaha kadar Resepsiyonun kenarındaki koltukta oturmak durumunda kalan bazı hocalar olduğuna dair bilgiler duyanları üzmüştür.

Sözün sonunda elbet Muş Alparslan Üniversitesi Rektörü Sayın Fethi Ahmet Polat Beyi ve bu Sempozyumda görevlendirdiği mesai arkadaşlarını konu başlığını bulmadaki buluşları nedeniyle tebrik ve takdir etmek gerekir. Gerçekten mükemmel manada orijinal bir meseleyi dünya gündemine taşıdılar. Bu önemli konunun en derin manasıyla düşünülmesine, araştırılmasına ve işlenmesine vesile oldular, yol açtılar. Ümmet, millet ve insanlık olarak onlara minnet borcumuz olduğundan kuşku duyulamaz. Gönül bu tür değerli eylemlerin ve ilim-bilim mahfillerinin buluşmalarının kimi zaman tekrar edilmesini arzu etmektedir.